

Zaprimljeno: 20.12.2013.
UDK: 613.8: 794.9-053.6

Izvorni znanstveni članak

IZAZOVI PROCJENE I ODREDNICE IZRAŽENOSTI PSIHOSOCIJALNIH POSLJEDICA KOCKANJA ADOLESCENATA

Dora Dodig

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet
Odsjek za poremećaje u ponašanju

SAŽETAK

U radu je prikazan dio rezultata znanstvenog istraživanja "Navike i obilježja kockanja adolescenata u urbanim sredinama Republike Hrvatske" koje je provedeno 2011. godine u četiri regionalna središta (Zagreb, Osijek, Rijeka i Split). Istraživanjem je obuhvaćeno 1.948 učenika, a uzorak je reprezentativan za srednjoškolce iz urbanih sredina Hrvatske. Raspon dobi sudionika kreće se od 14 do 20 godina ($M_{dob}=16.56$; $SD=1.174$).

Ciljevi rada su (1) ponuditi pregled i sadržajnu usporedbu vodećih instrumenata procjene rizičnosti kockanja mladih, (2) utvrditi izraženost štetnih psihosocijalnih posljedica povezanih s kockanjem kod hrvatskih srednjoškolaca i razlike s obzirom na spol, te (3) istražiti na koji način neka obilježja ličnosti, razmišljanja, ponašanja, uvjerenja o kockanju, motivacije za kockanjem, iskustva i ponašanja prilikom kockanja te učestalost kockanja doprinose izraženosti štetnih psihosocijalnih posljedica povezanih s kockanjem. Kako bi se ti ciljevi postigli, korištena je opsežna baterija instrumenata.

Utvrđeno je da znatan udio srednjoškolaca (njih 12.3%) već osjeća ozbiljne psihosocijalne posljedice povezane s kockanjem, te da su vrlo izražene razlike s obzirom na spol pri čemu su štetne posljedice kockanja prisutnije kod mladića. Stoga je treća hipoteza istraživanja provjeravana samo na subuzorku mladića. Hijerarhijskom regresijskom analizom utvrđeno je kako su najbolji prediktori opće mjere ozbiljnosti problema povezanih s kockanjem učestalost kockanja, ustrajanje u kockanju uslijed dobitka, iskustvo dobitka većeg iznosa, te specifična motivacija za kockanjem. Dobiveni rezultati interpretirani su u odnosu na relevantna inozemna istraživanja, te društvene okolnosti.

Ključne riječi: kockanje, adolescenti, procjena rizičnosti, problematično kockanje, psihosocijalne posljedice, mladi

UVOD

Kockanje je izuzetno popularna aktivnost među odraslima, ali i među mladima (Derevensky i Gupta, 2000.; Gupta i Derevensky, 1998.; National Research Council, 1999.; Volberg, 2002.). No, s obzirom da je kockanje maloljetnicima u većini zemalja, pa tako i u Republici Hrvatskoj (Zakon o igrama na sreću, 2009.) zabranjeno, donedavno se ono malo istraživalo pod pretpostavkom da maloljetnici u ovim aktivnostima sudjeluju u neznatnoj mjeri (Dodig i Ricijaš, 2011.). Ipak, suvremena istraživanja kontinuirano potvrđuju da je stopa problematičnog kockanja adolescenata dvostruko ili višestruko veća od one odraslih osoba i kreće se između 4 i 8%, a

značajan je udio od 10 do 14% mladih koji su u riziku za razvoj problema u psihosocijalnom funkcioniranju uslijed kockanja (Shaffer i Hall, 1996., prema Hardoon, Derevensky i Gupta, 2003.). U Hrvatskoj su te stope još i veće, te se kreću oko 12% (Dodig i Ricijaš, 2011.). No, u obzir treba uzeti i činjenicu da su mnoge studije koje su istraživale kockanje adolescenata, kao mjeru procjene problematičnosti, odnosno rizičnosti posljedica, koristile adaptirane verzije instrumenata originalno namijenjenih odraslim osobama. Takav pristup umanjuje njihovu pouzdanost, predstavlja potencijalno ograničenje u interpretaciji rezultata, a posredno i u planiranju različitih intervencija usmjerenih prema mladima u riziku ili s već razvijenim problemima povezanim s kockanjem.

Upravo iz tog razloga su ciljevi ovog rada i teorijsko-analitičke i empirijske prirode na način da će se pokušati doprinijeti stjecanju dubljeg uvida u prednosti i nedostatke različitih instrumenata kroz njihovu sadržajnu usporedbu, prevalenciju kockanja mladih u Republici Hrvatskoj kao i u odrednice štetnih psihosocijalnih posljedica kockanja.

PROCJENA PROBLEMATIČNOG KOCKANJA ADOLESCENATA

U svijetu se prilikom istraživanja navika i obilježja kockanja adolescenata, a s ciljem procjene problema povezanih s kockanjem, najčešće koriste sljedeći instrumenti: (1) South Oaks skala kockanja – prilagođena za adolescente; SOGS-RA (Winters, Stinchfield i Fulkerson, 1993.), (2) Instrument procjene rizičnosti kockanja Dijagnostičkog statističkog priručnika – prilagođen adolescentima i DSM-IV-J (Fisher, 1992.) i DSM-IV-J-MR (Fisher, 2000.), a potom slijede (3) Massachusetts skala kockanja adolescenata - MAGS (Shaffer i sur., 1994.), te (4) Dvadeset pitanja Kluba liječenih ovisnika o kocki – GA 20. Upravo njihovom upotrebom dobivena je većina prevalencijskih podataka o problematičnom kockanju adolescenata. No, iako se opisani instrumenti smatraju zlatnim standardom u utvrđivanju udjela osoba koje su razvile štetne psihosocijalne posljedice kockanja, oni imaju i nedostatke koje ne smijemo zanemariti. Ključne poteškoće procjene problematičnog kockanja adolescenata su: (1) činjenica da svi instrumenti polaze od medicinskog modela tj. proizašli su iz konteksta kliničke psihijatrije čime su utemeljeni na problemu, a ne usmjereni prema rješenju, (2) konstruirani su temeljem istraživanja na uzorcima odraslih patoloških kockara i potom modificirani za populaciju adolescenata, (3) usmjereni su na osobnu disfunkciju, emocionalne i ponašajne probleme, a ne na opise konkretnih ponašanja, (4) kockarsko ponašanje se ne promatra kao kontinuum već kao jednodimenzionalni konstrukt, (5) zanemaruju rodne, etničke i kulturalne specifičnosti, (6) zbog neujednačenog bodovanja upitna je usporedivost rezultata.

Uslijed svega navedenog, razumljiva je duga potreba za razvojem sveobuhvatnijeg instrumenta koji bi se približio jednoznačnom definiranju problematičnog kockanja mladih. Razvoj takvog instrumenta bio je ometen prvenstveno problemima oko nomenklature i terminološkim pitanjima. Ono što je glavno očekivanje od takve mjere procjene je da bude osjetljiva i na druge čimbenike relevantne za razumijevanje ovog problema. Postojeći instrumenti procjene su dizajnirani kako bi bili jedno-

stavni, brzi i efikasni i od njih se niti ne očekuje da mjere suptilnosti i kompleksnosti povezane s ovim višedimenzionalnim ponašajnim problemom. No, kroz mnogobrojna empirijska istraživanja postalo je jasno da takvim pristupom propuštamo saznati glavna obilježja problematičnog kockanja mladih, područja u kojima su nastupile štetne posljedice, te da ne uvažavamo razvojne specifičnosti, što ima važne implikacije i za preventivne i za tretmanske intervencije. Instrument koji nastoji prevladati sve navedene nedostatke je Kanadski upitnik kockanja mladih (CAGI) (Tremblay, Stinchfield, Wiebe i Wynne, 2010.), prvi instrument konstruiran usmjeren za procjenu rizičnosti kockanja adolescenata. S ciljem stjecanja dubljeg uvida u glavna obilježja ovog instrumenta, u nastavku ovog rada usporediti ćemo ga s tzv. zlatnim standardima procjene rizičnosti kockanja, instrumentima DSM-IV-MR-J i South Oaks Skalom kockanja (SOGS).

USPOREDBA INSTRUMENATA PROCJENE RIZIČNOSTI KOCKANJA ADOLESCENATA

South Oaks skala kockanja za procjenu rizičnosti kockanja adolescenata – SOGS-RA (Winters, Stinchfield i Fulkerson, 1993.), prilagođena je i revidirana verzija originalne istoimene skale za odrasle (SOGS) autora Lesieura i Blumea (1987.). Originalno je Skala konstruirana s ciljem dijagnosticiranja patološkog kockanja, te je nastala na temelju istraživanja u kliničkom uzorku odraslih osoba. Potom je modificirana za korištenje u uzorku adolescenata. Skala ukupno sadrži 16 čestica (četiri se ne boduju već daju deskriptivan uvid u neka obilježja kockanja mlade osobe), usmjerena je na aktivnosti kockanja i štetnost psihosocijalnih posljedica u protekloj godini, a problematično kockanje promatra kao jednodimenzionalni konstrukt. Kako bi instrument bio primjeren mladima, bodovanje je prilagođeno, a čestice sadržajno usklađene razvojnoj dobi (Derevensky i Gupta, 2004.). Format odgovora je dihotoman ("da"/"ne") s izuzetkom jednog pitanja na kojem je dana mogućnost odgovaranja na ljestvici od četiri stupnja (*nikad-rijetko-ponekad-često*). Instrument SOGS-RA najčešće je korišten instrument procjene rizičnosti kockanja adolescenata, te je velik dio prevalencijskih podataka dobiven upravo njime. U prilog tome govori podatak da je meta-analizom 120 studija kockanja utvrđeno kako je u njih 55.1% s ciljem utvrđivanja udjela problematičnih kockara korišten instrument SOGS ili njegovi derivati (npr. SOGS-RA) (Shaffer, Hall i Vander Bilt, 1997.).

Instrument procjene rizičnosti kockanja Dijagnostičkog statističkog priručnika – prilagođen adolescentima (DSM-IV-MR-J) nastao je temeljem dijagnostičkih kriterija definiranih u DSM-IV priručniku (1996.) koji su potom modificirani kako bi bili razumljiviji adolescentima, te kako bi odgovarali specifičnostima populacije za koju je namijenjen (redovna populacija učenika). Prilagođena verzija nudi i mogućnost višestrukog odgovora (*nikad-rijetko-ponekad-često*) što doprinosi osjetljivosti instrumenta i što nije slučaj u originalnoj verziji instrumenta (sudionici odgovaraju s “da” ili “ne”).

Kanadski upitnik kockanja adolescenata - CAGI (Tremblay, Stinchfield, Wiebe i Wynne, 2010.) prvi je instrument kreiran ciljano za procjenu razine ozbiljnosti problema povezanih s kockanjem adolescenata i proizašao je iz istraživanja provedenih na uzorcima mladih. Autori ovog instrumenta smatraju da on povećava pouzdanost prikupljenih podataka, te na taj način omogućuje realnu sliku problema povezanih s adolescentskim kockanjem, ali i usporedbu podataka dobivenih različitim studijama. Instrument sadrži mjere štetnih psihosocijalnih posljedica na različitim područjima funkcioniranja (financijske, socijalne, psihološke posljedice, te gubitak kontrole) i zaseban rezultat koji se odnosi na opću mjeru ozbiljnosti problema (GPSS) koji sadrži 9 čestica iz različitih faktora tj. područja. Tim rezultatom dobivamo podatak o intenzitetu štetnih psihosocijalnih posljedica i njime mjerimo ukupnu ozbiljnost problema, te sudionike klasificiramo u tri kategorije: (1) nepostojanje problema povezanih s kockanjem (zeleno svjetlo), (2) niska do srednja ozbiljnost problema povezanih s kockanjem (žuto svjetlo) i (3) visoka ozbiljnost problema povezanih s kockanjem (crveno svjetlo). Sudionici na pitanja instrumenta CAGI odgovaraju na ljestvici od četiri stupnja, a format odgovora ovisi o vrsti tj. sadržaju pitanja (*nikad-ponekad-većinu vremena-uvijek* ili *nikada-jedan do tri puta-četiri do šest puta-sedam ili više puta*).

U Tablici 1 navedene su čestice koje sadrži svaki od navedenih instrumenata, točnije SOGS-RA, DSM-IV-J-MR, te opća mjera ozbiljnosti problema GPSS na Kanadskom upitniku kockanja mladih (CAGI). Čestice tj. tvrdnje su, zbog lakšeg stjecanja uvida u sličnosti i razlike instrumenata, prikazane po sadržajnoj sličnosti na način da su u istom redu navedene tvrdnje koje procjenjuju slična područja u kojima kockanje narušava psihosocijalno funkcioniranje pojedinca (prvo one koje su zajedničke svim instrumentima, potom one zajedničke dvama instrumentima, a zatim sadržajne specifičnosti svakog od instrumenata).

Već iz prvog pogleda na Tablicu 1 uočavamo da instrumenti imaju neke svoje posebnosti, ali i da procjenjuju neke slične štetne posljedice kockanja. Tako sva tri instrumenta ispituju tzv. “lov gubitaka” (eng. *chasing losses*). Riječ je o ponašanju koje karakterizira ponovno i uporno upuštanje u aktivnosti kockanja uslijed gubitka, a s ciljem da se izgubljeni novac ponovno osvoji. Takvo je ponašanje specifično upravo za problematično kockanje i jedno je od ključnih elemenata u diferenciranju onih osoba kod kojih je rizik za razvoj problema manji od onih koji su vrlo rizični. Stoga ne čudi da se *chasing* smatra i središnjim obilježjem problematičnog kockanja (DSM-IV, 1996.). Također, sva tri instrumenta usmjerena su na skrivanje kockarskih aktivnosti od važnih osoba kao što su članovi obitelji, prijatelji ili terapeut. No, uočljivo je i da je tvrdnja na instrumentu DSM-IV-MR-J nešto drugačije formulirana i usmjerena na laganje o stupnju uvučenosti u kockanje dok su CAGI-GPSS i SOGS-RA više usmjereni na ponašajni aspekt tj. na konkretna ponašanja kao što su skrivanje aktivnosti, novca i drugih stvari povezanih s kockanjem (npr. listići i sl.). Nadalje, sva tri instrumenta ispituju i intenzitet sudjelovanja u ilegalnim aktivnostima uslijed kockanja, no s određenim specifičnostima. SOGS-RA usmjeren je samo na krađu i posuđivanje novca, CAGI-GPSS usmjerava se i na otuđivanje drugih vrijednih stvari, a DSM-IV-MR-J u jednoj tvrdnji integrira i trošenje novca namijenjenog za druge aktivnosti i krađe.

Važno je napomenuti da CAGI trošenje novca i/ili džeparca kako bi se kockalo ispituje u zasebnoj čestici čime je najprecizniji i što nedvojbeno doprinosi osjetljivosti instrumenta i daje nam detaljniji uvid u specifična ponašanja. Naime, jasno je da činjenje kaznenih djela i neplansko trošenje novca nisu ponašanja koja imaju istu težinu i koja nisu jednako rizična za razvoj problema.

Promotrimo li preostale tvrdnje instrumenta DSM-IV-MR-J, vidimo da se on sadržajno preklapa s još dvije tvrdnje na SOGS-RA. Riječ je o problemima u odnosima s važnim osobama koji su nastupili uslijed kockanja i o sudjelovanju u kockarskim aktivnostima više nego što je osoba planirala što nam ukazuje na nemogućnost kontrole vlastitog ponašanja. Radi se o važnom elementu problematičnog kockanja čime nam u prilog govori i činjenica da je gubitak kontrole ključna komponenta definicija problematičnog kockanja (Korn, 2000.), te da je ono u vodećim klasifikacijama bolesti i svrstano u poremećaje kontrole impulsa (DSM-IV, 1996.). Nadalje, DSM-IV-MR-J i CAGI-GPSS su, što nije slučaj kod SOGS-RA, usmjereni i na planiranje kockarskih

Tablica 1. Usporedni sadržajni prikaz čestica na instrumentima procjene rizičnosti kockanja adolescenata SOGS-RA, CAGI (GPSS-opća mjera ozbiljnosti problema) i DSM-IV-MR-J.

RB.	SOGS-RA	CAGI - GPSS	DSM-IV-MR-J
1.	Koliko često si ponovno išao kockati kako bi pokušao vratiti izgubljeni novac?	Koliko često si se vraćao drugi dan kako bi pokušao vratiti novac izgubljen kockanjem/klađenjem?	Nakon gubitka novca na kockanju često se vraćam sljedećeg dana kako bih ga nadoknadio ("lov" gubitaka).
2.	Skrivao sam od obitelji i prijatelja listiće ili novce od igra na sreću.	Koliko često si skrivao svoje kockanje/klađenje od roditelja, drugih članova obitelji ili nastavnika?	Lažem članovima obitelji, psihologu ili drugima kako bih sakrio stupanj uvučenosti u kockanje.
3.	Krao i posuđivao sam novac za kockanje ili za pokrivanje dugova izazvanih kockanjem.	Koliko često si ukrao novac ili druge vrijedne stvari kako bi se kockao/kladio ili kako bi vratio dugove izazvane kockanjem klađenjem?	Bez dopuštenja sam uzeo novac namijenjen za užinu, novac od roditelja ili sam ukrao novac kako bih kockao.
4.	Zbog kockanja sam imao problema s roditeljima, prijateljima ili u školi.		Zbog kockanja sam se svađao s prijateljima i/ili roditeljima ili izostajao s nastave.
5.	Kockao sam više od planiranog.		Potrošio sam na kockanje više od planiranog.
6.		Koliko često si aktivnosti vezane uz kockanje/klađenje planirao ?	Zaokupljen/na sam kockanjem na način da prepričavam prošle kockarske dogodovštine ili natjecanja, planiram buduće kockarske pothvate ili smišljam načine da dođem do novca za kockanje.
7.	Loše sam se osjećao zbog novca potrošenog na kockanje ili zbog posljedica ulaganja novca.	Koliko često si se osjećao loše zbog načina na koji kockaš/kladiš se, ili zbog onoga što se događa dok se kockaš/kladiš?	
8.	Izostajao sam iz škole zbog kockanja.	Koliko često si izostao ili odustao od nekih slobodnih aktivnosti (npr. sport, muzička škola i sl.) zbog kockanja/klađenja?	
9.	Tijekom kockanja govorio sam drugima da osvajam novac, iako nisam.		
10.	Imao sam želju prestati kockati, ali nisam mogao/la.		
11.	Svađao sam se sa članovima obitelji zbog novca potrošenog na kockanje		
12.	Posuđivao sam novac za kockanje.		
13.		Koliko često si propustio druženje s prijateljima koji ne kockaju/klade se, kako bi se družio s prijateljima koji se kockaju/klade?	
14.		U protekla 3 mjeseca, koliko često si osjećao da možda imaš problem s kockanjem/klađenjem?	
15.		Koliko često si novac namijenjen za hranu, odjeću, kino i slično potrošio za kockanje/klađenje, ili za vraćanje dugova izazvanih kockanjem/klađenjem?	
16.			Potrebni su mi sve veći i veći ulози ili rizici kako bih postigao/la željenu razinu uzbuđenja.
17.			Pri pokušaju smanjivanja ili prestanka kockanja osjećam nemir ili razdražljivost.
18.			Kockanjem bježim od problema ili umanjujem osjećaj bespomoćnosti, krivnje, tjeskobe ili depresije.

aktivnosti tj. na preokupaciju kockanjem što je također važan element za identificiranje problema.

Preostale čestice na DSM-IV-MR-J instrumentu usmjerene su na toleranciju (potreba za sve većim ulozima i rizicima), simptome povlačenja (nemir i razdražljivost uslijed pokušaja prestanka kockanja), te "bijeg" iz negativnih stanja pomoću kockanja (kockanje umanjuje osjećaj bespomoćnosti, tjeskobe, krivnje i depresije). Riječ je o psihološkim simptomima i simptomima patološkog kockanja kao dijagnoze što ne iznenađuje uzmemo li u obzir da je proizašao iz psihijatrijskog konteksta. No, znamo i da kockanje mladih, s obzirom na njihovu razvojnu dob i specifičnosti adolescencije u manjoj mjeri izaziva poteškoće takvog tipa. Također, moguće je da su takva emocionalna stanja mladima manje bliska i poznata što doprinosi nerazumijevanju čestica, davanju lažno pozitivnih odgovora i, posredno, klasifikacijskoj neispravnosti. CAGI i SOGS-RA, upravo zbog dobi sudionika, stavljaju manji naglasak na takve simptome te se generalno usmjeravaju na negativne emocije mlade osobe vezane uz način kockanja i/ili količinu vremena i novca potrošenog na kockanje. Uz to, SOGS-RA se usmjerava i na nemogućnost prestanka kockanja, no znatno konkretnije od DSM-IV-MR-J (koji je usmjeren na negativne emocije i simptome povlačenja uslijed prestanka) kroz česticu "Imao sam želju prestati kockati, ali nisam mogao".

Što se tiče sadržajnih specifičnosti SOGS-RA instrumenta, prvenstveno se one odnose na stavljanje većeg naglaska na narušene odnose s drugima. Naime, uz česticu koja se odnosi na skrivanje kockanja i koja je, kao što smo vidjeli, zajednička svim instrumentima, samo SOGS-RA procjenjuje izraženost problema i na temelju prisutnosti svađa s *važnim drugima* zbog kockanja i na primanje kritika zbog prekomjernog kockanja. Nadalje, SOGS-RA razrađuje i svojevršno skrivanje i gubitak kontrole nad ponašanjem kroz tvrdnju "Tijekom kockanja sam govorio drugima da osvajam novac, iako nisam." što ne pronalazimo kod druga dva instrumenta.

Posebnosti GPSS opće mjere ozbiljnosti problema povezanih s kockanjem na instrumentu CAGI vidimo u usmjerenosti na odnose s važnim osobama, ali kroz intenzitet izbjegavanja takvih odnosa uslijed i zbog kockanja. Također, GPSS-CAGI razvojno usklađeno procjenjuje postojanje financijskih posljedica. Zbog posebnosti kockanja mladih (žive s roditeljima, nisu u radnom odnosu, ne kockaju s vlastitim novcem) i njihove posljedice su specifične te nije za očekivati da ih možemo mjeriti na sličan način kao kod odraslih. Zato CAGI u obzir uzima te posebnosti i upravo kroz ponašanja kao što su

kockanje s novcem namijenjenim za hranu, zabavu i slično, procjenjuje prisutnost financijskih problema. Također, kao što je već spomenuto, razlikuje činjenje kaznenih djela od trošenja džeparca na igre na sreću. Uz to, njegova velika komparativna prednost jest i u tome što uključuje odnose s vršnjacima, što nije slučaj kod druga dva instrumenta. Točnije, usmjerava se na socijaliziranje sa skupinama koje također intenzivnije participiraju u igrama na sreću. Uzevši u obzir vrlo važnu ulogu vršnjaka u adolescentnoj dobi, jasno je da je to kriterij koji je bitno uključiti.

Općenito, možemo zaključiti kako su CAGI tj. GPSS opća mjera ozbiljnosti problema povezanih s kockanjem i SOGS-RA instrument sadržajno sličniji. Prvenstveno se to očitava u konkretnijoj usmjerenosti na obilježja mladih i manjem naglasku na simptome patološkog kockanja. No, CAGI u sadržaju svojih čestica ide i korak dalje, razrađuje ponašanja i sadržajno je najadekvatniji što je i očekivano kada znamo da je riječ o prvom instrumentu kreiranom ciljano za populaciju mladih. Zbog takve usmjerenosti na konkretna ponašanja, odnose i emocije, za pretpostaviti je i da je mladima razumljiviji. Uz tu glavnu prednost, pokriva gotovo sva područja psihosocijalnog funkcioniranja koja kockanje može narušiti – ne zanemaruje ni određena ponašanja specifična za adolescenciju kao što to čini DSM-IV-MR-J ni određene psihološke posljedice kao što je to slučaj sa SOGS-RA instrumentom.

Uslijed ovih argumenata, kao i činjenice da ima dobre metrijske karakteristike i korelira sa tzv. zlatnim standardima procjene rizičnosti (.89 i .94) (Tremblay i sur., 2010.), možemo zaključiti da je riječ o instrumentu najprihvatljivijem za primjenu u redovnoj populaciji mladih i upravo je zato CAGI korišten u ovom istraživanju. Naravno, uz uzimanje u obzir potencijalnih ograničenja instrumenta kao što su mogućnosti da ne uspijeva prevladati glavne probleme postojećih instrumenata procjene (u prvom redu to je precjenjivanje udjela problematičnih kockara) i činjenicu da kao relativno nov instrument nije provjeravan na različitim uzorcima. Na tragu ovog posljednjeg nedostatka, ovaj je rad, između ostalog, i doprinos prevladavanju poteškoća prilikom identificiranja ovog kompleksnog fenomena i unapređenju spoznaja u području procjene izraženosti problema povezanih s kockanjem.

RIZIČNI ČIMBENICI ZA RAZVOJ PROBLEMATIČNOG KOCKANJA

Pri traženju odgovora na pitanje zašto ljudi kockaju, te zašto neki pojedinci razvijaju probleme vezane uz kockanje, u obzir se moraju uzeti

mnogobrojni čimbenici – on individualnih, pa do onih okolinskih. Takav je pristup u skladu i sa suvremenim integrativnim teorijama problematičnog kockanja koje stavljaju naglasak upravo na biopsihosocijalan pristup problemu (Blaszczynski i Nower, 2002.; Sharpe, 2002.). U tom je smislu preduvjet za razvoj problema dostupnost kockanja koja se odnosi na postojanje određenog sadržaja (u ovom slučaju, mjesta na kojima se priređuju igre na sreću) na nekom prostoru. Postoje brojni pokazatelji koji potvrđuju povezanost povećane dostupnosti s povećanom prevalencijom problematičnog kockanja (Campell i Lester, 1999.; Ladouceur i sur., 1999.). No, takvim smo okolnostima u suvremenom društvu gotovo svi izloženi, a ipak samo manji broj osoba razvije probleme, što nam govori o važnosti specifičnih obilježja ličnosti, razmišljanja i ponašanja. Pri tome se važnim rizičnim čimbenikom smatra rani početak uključivanja u aktivnosti kockanja (Fisher, 1992.) posebno ukoliko je popraćen (subjektivno) velikim dobitkom, te kockanje roditelja i/ili drugih značajnih osoba (Abbott, 2001.). Nadalje se naglašava važnost specifične motivacije za kockanjem (Gupta i Derevensky, 1998.; Rockloff i Dyer, 2006.) na način da nisu u jednakom riziku osobe čija je glavna motivacija zabava i one kod kojih se, primjerice, radi o načinu suočavanja s problemima (Getty, Watson i Frisch, 2000.). Također znamo da je izuzetno važna kognicija, te da postoji snažna povezanost problematičnog kockanja sa specifičnim obrascima razmišljanja, prvenstveno iluzijom kontrole, praznovjerenjem i netočnim poimanjem vjerojatnosti (Moore i Ohtsuka, 1999.). Što se tiče obilježja ličnosti, kontinuirano se potvrđuje doprinos impulzivnosti (Nower, Derevensky i Gupta, 2004.), sklonosti traženja uzbuđenja (Breen i Zuckerman, 1999.; Kuley i Jacobs, 1988., prema McDaniel i Zuckerman, 2003.), te neuroticizma (Bagby i sur., 2007.) u razvoju problema povezanih s kockanjem. Nadalje, mnoga sveobuhvatna istraživanja potvrđuju i da se problematična ponašanja (uključujući zlouporabu sredstava ovisnosti i delinkvenciju) često među mladima javljaju u komorbiditetu (Jessor, 1997., prema Welte i sur., 2009.) i u tom smislu postoji nedvojbeno povezanost kockanja i uključivanja u druga rizična ponašanja (Gupta i Derevensky, 2000.; Mishra i sur., 2011.).

S obzirom na relativnu neistraženost problema povezanih s kockanjem, pogotovo na našim prostorima, jedan od ciljeva ovog rada je i stjecanje uvida u rizične čimbenike i njihov doprinos razvoju štetnih psihosocijalnih posljedica.

CILJEVI I HIPOTEZE

Empirijski ciljevi ovog rada su utvrditi izraženost štetnih psihosocijalnih posljedica povezanih s kockanjem kod hrvatskih srednjoškolaca i eventualne razlike s obzirom na spol, te istražiti na koji način neka obilježja ličnosti, razmišljanja, ponašanja, uvjerenja o kockanju, motivacije za kockanjem, iskustva i ponašanja prilikom kockanja te učestalost kockanja doprinose izraženosti štetnih psihosocijalnih posljedica povezanih s kockanjem.

H1: Najveći udio adolescenata nema razvijene probleme povezane s kockanjem, zatim slijede oni čije kockanje izaziva nisku do srednju ozbiljnost problema, a najmanje je onih čije kockanje ozbiljno narušava njihovo psihosocijalno funkcioniranje.

H2: Postoje razlike u izraženosti štetnih psihosocijalnih posljedica s obzirom na spol, na način da mladići imaju izraženije štetne posljedice.

H3a: Očekuje se značajan doprinos obilježja ličnosti, rizičnog ponašanja, uvjerenja o kockanju, motivacije za kockanje, iskustva i ponašanja prilikom kockanja te učestalosti kockanja u objašnjenju izraženosti štetnih psihosocijalnih posljedica povezanih s kockanjem.

H3b: Očekuje se značajan doprinos vremenske perspektive, rizičnog ponašanja, uvjerenja o kockanju, motivacije za kockanje, iskustva i ponašanja prilikom kockanja te učestalosti kockanja u objašnjenju izraženosti štetnih psihosocijalnih posljedica povezanih s kockanjem.

METODOLOGIJA

Uzorak ispitanika

Istraživanjem je obuhvaćen probabilistički uzorak od ukupno 1.948 učenika ($\bar{X}=53\%$; $M=47\%$) od prvog do završnog razreda srednjih škola u 4 hrvatska urbana i regionalna središta – Zagrebu ($N=447$), Osijeku ($N=509$), Rijeci ($N=455$) i Splitu ($N=537$). Probabilistički uzorak postignut je na način da su škole u sva četiri grada odabrane metodom slučajnog uzorka uz pomoć računalnog programa, za odabir razreda unutar škola bacana je kocka, a anketni upitnici su se učenicima dijelili slučajnim redoslijedom. Uzorak su činili svi učenici odabranog razreda koji su taj dan bili na nastavi, te pristali sudjelovati u istraživanju. Raspon dobi sudionika kreće se od 14 do 20 godina ($M_{dob}=16.56$; $SD=1.174$). Broj učenika četverogodišnje strukovne škole (37.8%)

i gimnazije (38.9%) podjednak je, dok je udio učenika koji pohađaju trogodišnji strukovni program očekivano manji i na razini cijelog uzorka iznosi 23.3%. Također, podjednak je i broj učenika prvih (29.0%), drugih (25.2%) i trećih (26.4%) razreda dok je, zbog nepostojanja četvrtog razreda u strukovnim trogodišnjim programima, udio učenika koji pohađaju četvrti razred nešto manji (19.5%).

Instrumentarij

S obzirom da je cilj ovog rada stjecanje uvida u izraženost štetnih psihosocijalnih posljedica povezanih s kockanjem, te istraživanje doprinosa različitih konstrukata toj izraženosti, korištena je baterija od nekoliko instrumenata.

Osnovna sociodemografska obilježja ispitali smo kroz nekoliko osnovnih pitanja (spol, dob, vrsta škole i sl.).

Upitnik kockarskih aktivnosti sadrži pitanja o vrstama i učestalosti igranja različitih igara na sreću (u paralelnoj formi). Sudionici su s "da" ili "ne" označavali jesu li svaku od navedenih igara ikada igrali, te ako jesu, koliko često to čine ("svakodnevno", "nekoliko puta tjedno", "otprilike jednom tjedno", "otprilike jednom mjesečno", "jednom godišnje i manje od toga"). Izraženost štetnih psihosocijalnih posljedica kockanja mjerena je **Kanadskim upitnikom kockanja adolescenata (CAGI)** (Tremblay i sur., 2010.) opisanim u prethodnom poglavlju.

S ciljem stjecanja uvida u motivaciju za kockanjem, korištena je Ček lista motivacije za kockanjem, konstruirana ciljano za ovo istraživanje i utemeljena na kliničkom iskustvu i skali "Gambling Motivation Scale" (Chantal, Vallerand, i Vallieres, 1994.). Sudionici su na skali od 4 stupnja (*nikad zbog toga – ponekad zbog toga – uglavnom zbog toga – uvijek zbog toga*) odgovarali na pitanje "Zbog čega kockaš ili se kladiš?", a pobrojano je 10 potencijalnih razloga i motiva za kockanje (npr. "zbog zabave/uzbuđenja", "radi zarade" i sl.). **Skala uvjerenja o kockanju** konstruirana je također specifično za ovo istraživanje, temeljem pregleda literature i postojećih instrumenata: Upitnik uvjerenja o kockanju (Steenbergh i sur., 2002.), Vjerovanja o mogućnosti kontrole nad kockanjem (Moore i Ohtsuka, 1999.), Upitnik uvjerenja vezanih uz kockanje (Raylu i Oei, 2004.), te različiti mitovi o kockanju (internet izvori). Skala se sastoji od ukupno 18 tvrdnji raspoređenih u dva faktora: (1) Praznovjerje i netočno poimanje vjerojatnosti (npr. "Istovremeno kockanje u više igara povećava vjerojatnost da će osoba dobiti u barem jednoj od njih."), te (2)

Iluzija kontrole (npr. "Usmjeravanje misli na dobitak, povećava njegovu vjerojatnost."). Sudionici su skalu ispunjavali na način da su odgovarali na ljestvici od pet stupnjeva slaganja (*uopće se ne slažem-uglavnom se ne slažem-niti se slažem niti se ne slažem-uglavnom se slažem-u potpunosti se slažem*).

S ciljem provjere manifestiranja drugih rizičnih ponašanja, korišten je **Upitnik rizičnog i delinkventnog ponašanja** (Atlanta i sur., 2005.) koji sadrži 24 tvrdnje koje se sadržajno raspoređuju u 6 kategorija: (1) vandalizam, (2) krađe, (3) fizička agresija, (4) markiranje i problemi u školi, (5) remećenje javnog reda i (6) konzumiranje sredstava ovisnosti. Sudionici su odgovarali na pitanje koliko su se puta u životu ponašali na određeni način.

Za ispitivanje osobina ličnosti koristili smo hrvatsku verziju **International Personality Item Pool skale sa 50 čestica, IPIP 50** (Mlačić i Goldberg, 2007.). Instrument se sastoji od 50 čestica namijenjenih ispitivanju pet velikih dimenzija ličnosti (Goldberg, 1992.): (1) Ekstraverzija ili surgencija, (2) Ugodnost, (3) Savjesnost ili pouzdanost, (4) Emocionalna stabilnost i (5) Kultura ili intelekt. Zadatak sudionika je da, na skali od pet stupnjeva (*u potpunosti netočno-uglavnom netočno-ni točno ni netočno-uglavnom točno-u potpunosti točno*), procijeni u kojem se stupnju pojedina tvrdnja odnosi na njega samog.

Nadalje, instrumentom **Zimbardov inventar vremenske perspektive – ZTPI** (Zimbardo i Boyd, 1999.) istražena je i vremenska perspektiva kao osobna varijabla koja se odnosi na vremenske horizonte pojedinca i u posljednje vrijeme se često ispituje u odnosu na rizična ponašanja. Instrument također sadrži pet faktora vremenske perspektive: (1) "prošlost-negativna", (2) "sadašnjost-hedonistička", (3) "budućnost", (4) "prošlost-pozitivna" i (5) "sadašnjost-fatalistička", a sudionici odgovaraju na ljestvici od pet stupnjeva (*uopće se ne odnosi na mene-uglavnom se ne odnosi na mene-podjednako se odnosi i ne odnosi na mene-uglavnom se odnosi na mene-u potpunosti se odnosi na mene*).

Uz prethodno opisane instrumente, upitnik sadrži **nekoliko nezavisnih pitanja** koja nam daju informacije važne za objašnjavanje i razumijevanje fenomena kockanja mladih, a odnose se na iskustva i ponašanja prilikom samog kockanja: (1) "Koliko si puta kockanjem/klađenjem dobio velik iznos novca?", (2) "Kada dobijem veći iznos novca kockanjem/klađenjem, to me potiče na daljnje kockanje." i (3) "Kada izgubim novac kockanjem, nemam više volje kockati?".

S obzirom na opsežnost instrumenta, realne i vremenske mogućnosti za njegovu primjenu, otprilike polovina sudionika odabranih metodom slučaja (upitnici su se dijelili nasumičnim redoslijedom) ispunjavalo je upitnik koji sadrži instrument IPIP-50, a polovina upitnik koji sadrži Zimbardov inventar vremenske orijentacije (ZTPI). Također su konstruirane dvije verzije s obzirom na spol što ukupno čini četiri forme upitnika

Postupak provedbe istraživanja

Istraživanje je provedeno u razdoblju od ožujka do svibnja 2011. godine. Učenici su upitnik ispunjavali grupno, u vlastitom razredu u trajanju od 45 min (princip *papir-olovka*).

Svi sudionici bili su usmeno informirani o osnovnom cilju istraživanja. Ispitivanje je bilo anonimno, te je provedeno u skladu s Etičkim kodeksom istraživanja s djecom (Ajduković i Kolesarić, 2003.). Sudionici su usmenim pristankom prihvatili sudjelovati u istraživanju, a mogli su odustati u bilo kojem trenutku prilikom ispunjavanja upitnika.

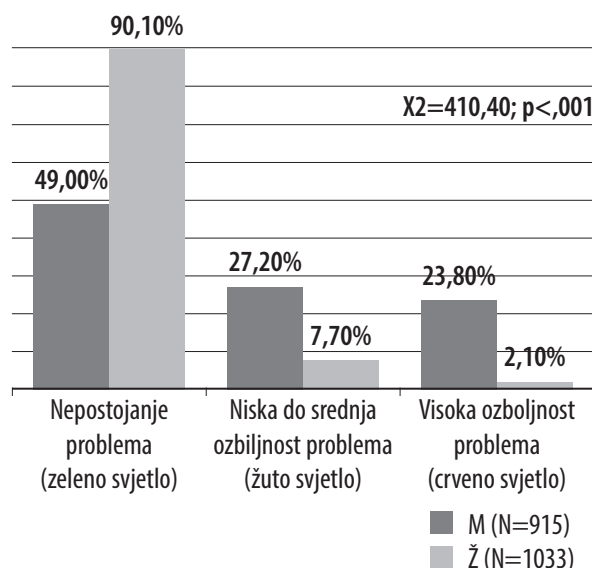
REZULTATI I RASPRAVA

Izraženost štetnih psihosocijalnih posljedica kockanja

U opisu instrumentarija navedeno je da smo ozbiljnost štetnih psihosocijalnih posljedica kockanja utvrđivali Kanadskim upitnikom kockanja adolescenata (CAGI) autora Tremblaya i suradnika (2010.) koji, temeljem rezultata na općoj mjeri ozbiljnosti problema (GPSS) kategorizira ispitanike s obzirom na ostvareni broj bodova u tri skupine: (1) nepostojanje problema povezanih s kockanjem – zeleno svjetlo (0 do 1 bod), (2) niska do srednja razina ozbiljnosti problema povezanih s kockanjem – žuto svjetlo (2 do 5 bodova), te (3) visoka ozbiljnost problema povezanih s kockanjem – crveno svjetlo (6 i više bodova). Prije utvrđivanja razlika s obzirom na spol, provjerili smo kategorizaciju rizičnosti prema Kanadskom upitniku kockanja adolescenata (CAGI) na razini cijelog uzorka (N=1.948). Očekivano, prvu hipotezu možemo prihvatiti. Naime, kockanje najvećeg dijela sudionika (70.8%) na razini je društvenog kockanja i ne narušava psihosocijalno funkcioniranje pojedinca. No, 16.9% srednjoškolaca već osjeća niske do umjerene štetne psihosocijalne posljedice kockanja (“žuto svjetlo”), a njih čak 12.3% zadovoljava kriterije za skupinu koju autori instrumenta nazivaju “crveno svjetlo” tj. imaju visoku razinu ozbiljnosti problema povezanih s kockanjem. Uočavamo da je riječ

o udjelu značajno većem u odnosu na inozemna istraživanja, te je za pretpostaviti da su razlozi tomu prvenstveno izuzetno velika dostupnost igara na sreću u Republici Hrvatskoj (Dodig i Ricijaš, 2011., Dodig, 2013.) i nepridržavanje zakonske regulative od strane priređivača.

Što se tiče razlika u rizičnosti kockanja s obzirom na spol, one su značajne (Slika 1) na način da su mladići značajno više zastupljeni u skupini adolescenata koji imaju razvijene probleme s kockanjem. Od 100% mladića (N=915), njih 49% nema izražene štetne psihosocijalne posljedice kockanja (zeleno svjetlo). S druge strane, u subuzorku djevojaka taj je udio znatno veći i iznosi čak 90%, te je logično i udio djevojaka u skupini visoke ozbiljnosti problema vezanih uz kockanje značajno manji od onog kod mladića (2.1%).

Slika 1. Grafički prikaz razlika u izraženosti štetnih psihosocijalnih posljedica kockanja s obzirom na spol (N=1.948), Hi-kvadrat test

S obzirom na tako izražene razlike s obzirom na spol, a kako bismo dobili detaljniji uvid u područja psihosocijalnog funkcioniranja koje kockanje srednjoškolcima narušava, provjerili smo i frekvencije odgovora na česticama koje ulaze u opću mjeru ozbiljnosti problema (GPSS) kao i razlike po spolu na svim česticama (Tablica 2.).

I na razini ovih tvrdnji, mladići i djevojke se značajno razlikuju na način da mladići u većoj mjeri osjećaju različite psihosocijalne posljedice povezane s kockanjem. Iz prikazanih je frekvencija odgovora vidljivo da odgovor “*većinu vremena*” (3) i “*gotovo uvijek*” (4) kod djevojaka niti na jednoj čestici nisu zastupljeni s više od 5% dok je kod mladića to slučaj

Tablica 2. *Frekvencije odgovora na česticama GPSS-a i razlike s obzirom na spol (N=1.948), Mann-Whitneyev test.*

RB.	GPSS čestice		0 %	1 %	2 %	3 %	Pros. rang	MWU	r (effect size)
1.	Koliko često si izostao ili odustao od nekih slobodnih aktivnosti (npr. sport. muzička škola i sl.) zbog kockanja/ kladenja?	M	88.4	9.2	1.5	0.9	1021.68	429425.000**	.18
		Ž	97.6	1.6	0.6	0.2	932.71		
2.	Koliko često si propustio druženje s prijateljima koji ne kockaju / klade se, kako bi se družio s prijateljima koji kockaju/klade se?	M	85.1	11.9	2.2	0.8	1038.79	413776.000**	.22
		Ž	97.6	1.9	0.5	0.0	917.56		
3.	Koliko često si aktivnosti vezane uz kockanje / kladenje planirao?	M	51.3	36.7	8.6	3.4	1169.84	293858.500**	.41
		Ž	88.3	10.5	0.9	0.4	801.47		
4.	Koliko često si se osjećao loše zbog načina na koji kockaš/kladiš se, ili zbog onoga što se događa dok kockaš/kladiš se?	M	72.6	21.0	4.2	2.3	1084.05	372357.000**	.28
		Ž	93.6	5.5	0.5	0.4	877.46		
5.	Koliko često si se vraćao drugi dan kako bi pokušao vratiti novac izgubljen kockanjem/kladenjem?	M	68.3	20.3	5.6	5.8	1117.93	341355.000**	.36
		Ž	95.9	3.0	0.7	0.4	847.45		
6.	Koliko često si skrivao svoje kockanje/kladenje od roditelja, drugih članova obitelji ili nastavnika?	M	64.2	15.4	7.4	13.0	1136.08	324755.000**	.39
		Ž	95.4	2.3	0.7	1.6	831.38		
7.	U protekla 3 mjeseca, koliko često si osjećao da možda imaš problem s kockanjem/kladenjem?	M	85.4	11.1	2.4	1.1	1042.22	410636.500**	.24
		Ž	98.5	1.3	0.3	0.0	914.52		
8.	Koliko često si novac namijenjen za hranu, odjeću, kino i slično potrošio za kockanje/kladenje, ili za vraćanje dugova izazvanih kockanjem/kladenjem?	M	68.7	20.4	4.6	6.2	1112.37	346442.500**	.35
		Ž	95.3	3.6	0.8	0.4	852.38		
9.	Koliko često si ukrao novac ili druge vrijedne stvari kako bi kockao/kladio se ili kako bi vratio dugove izazvane kockanjem/kladenjem?	M	94.1	3.7	0.8	1.4	1000.95	448398.500**	.14
		Ž	99.2	0.4	0.1	0.3	951.07		

Legenda: M – mladići, Ž – djevojke; 0- nikada, 1- ponekad, 2-većinu vremena, 3-gotovo uvijek; MW U – rezultat Mann-Whitneyevog testa, r (effect size) – veličina učnika; *p<.05, **p<.01

na više pitanja/čestica. Također, veličina učinka tih razlika najveći su kod pitanja koja se odnose na planiranje kockanja, lov gubitaka, skrivanje kockanja, te trošenje džeparca na kockarske aktivnosti. Riječ je o ponašanjima karakterističnim upravo za pojedince čije kockanje ozbiljno narušava svakodnevno funkcioniranje. Uslijed svega navedenog, možemo prihvatiti drugu hipotezu, a takav je nalaz u potpunosti u skladu s inozemnim istraživanjima koja bez iznimke potvrđuju da mladići počinju kockati u ranijoj životnoj dobi i kockaju intenzivnije, te su kao takvi u većem riziku da razviju probleme povezane s kockanjem (Desai i sur., 2005.; National Research Council, 1999.). U prilog tome govore i rezultati drugih prevalencijskih istraživanja (Dodig i Ricijaš, 2011.). U tom smislu, ovako izražene rodne razlike važna su nam informacija koju treba uzeti u obzir i pri kreiranju intervencija. Naime, s obzirom na različite obrasce kockanja, drukčiji tijek razvoja problema, razlike u dobi početka kockanja, nerealno je očekivati da će isti program imati isti utjecaj na oba spola.

Odrednice opće mjere ozbiljnosti problema povezanih s kockanjem

S obzirom da su, kao što je iz prethodnog teksta vidljivo, dobivene značajne razlike s obzirom na spol, kao i zbog potrebe za stjecanjem dubljeg uvida

u etiologiju i korelate izraženijih problema povezanih s kockanjem, posljednje dvije hipoteze ovog rada provjeravane su samo na subuzorku mladića.

Doprinos različitih obilježja i konstrukata u objašnjenju štetnih psihosocijalnih posljedica kockanja, točnije, opće mjere ozbiljnosti problema, provjeravan je hijerarhijskom regresijskom analizom. Stoga su, prije provedbe analize, provjereni svi preduvjeti za provedbu regresijske analize kao što su korelacije prediktora s kriterijem (uvršteno samo one varijable kojima je korelacija s kriterijem veća od .200 s time da su od motiva uvršteni samo oni s najvećim korelacijama s kriterijem i koji nisu međusobno u korelaciji). Zatim je provjerena normalnost distribucije koja, zbog specifičnosti problema koji se ispituje, odstupa od normalne. U tom je smislu, a prema preporuci Tabaschnik i Fidell (2007.), jedna varijabla transformirana u logaritam bruto rezultata pri čemu je učinjeno i reflektiranje rezultata (motiv "Kockam da zaradim novac."), a kako bi distribucije svih varijabli bile asimetrične u istom smjeru. Također, temeljem CI pokazatelja (eng. *condition index*) (Blesley, Kuh i Welsch, 1980.) utvrđeno je i kako multikolinearnost nije značajna.

Podsjetimo, posljednje dvije hipoteze ovog istraživanja su da se očekuje značajan doprinos obilježja ličnosti/vremenske orijentacije, rizičnog i

Tablica 3. Hijerarhijska regresijska analiza za predviđanje opće mjere ozbiljnosti problema povezanih s kockanjem (GPSS) sa setom prediktora: emocionalna stabilnost (IPIP-50), rizično ponašanje, kognitivne distorzije, motivacija za kockanjem, iskustvo i ponašanje prilikom kockanja, ukupna učestalost kockanja; mladići (N=443)

	Korak 1		Korak 2		Korak 3		Korak 4		Korak 5		Korak 6	
	B	t	β	t	β	t	β	t	β	t	β	t
Emocionalna stabilnost	-.19	-3.71**	-.15	-2.94	-.11	-2.17**	-.06	-1.58	-.05	-1.35	-.05	-1.51
Rizično ponašanje			.37	7.54**	.33	6.85**	.18	4.04**	.12	3.19**	.05	1.5
Iluzija kontrole					.07	1.36	-.05	-1.06	-.09	-2.17*	-.06	-1.62
Praznovjerje					.23	4.47**	.08	1.83	.02	.63	.01	.38
Da se bolje osjećam							.23	4.97**	.18	4.49**	.10	2.60*
Da bih bio što bolji							.20	4.17**	.15	3.51**	.10	2.53*
Da zaradim ^t							.29	6.45**	.13	3.07**	.09	2.42*
Poticaj uslijed dobitka većeg iznosa									.26	5.73**	.23	5.53**
Dobitak velikog iznosa									.26	6.31**	.13	3.29**
Ukupna učestalost kockanja											.39	8.69**
Ukupni model												
R	.199		.423		.500		.666		.748		.802	
Korigirani R ²	.037**		.174		.241		.432		.548		.632	
ΔR ²			.140**		.071**		.193**		.116**		.083**	

Legenda: * $p < .05$; ** $p < .01$; *slovima u kurzivu*^t – transformirane varijable; β – standardizirani regresijski koeficijent; R – koeficijent multiple korelacije; R² – koeficijent multiple determinacije; ΔR² – promjena koeficijenta multiple determinacije.

delinkventnog ponašanja, uvjerenja o kockanju, motivacije, iskustva i ponašanja prilikom kockanja u objašnjenju opće mjere (GPSS) izraženosti štetnih posljedica povezanih s kockanjem. Stoga imamo dva seta prediktora za kriterij (GPSS), te su provedene dvije hijerarhijske regresijske analize.

Rezultati pokazuju kako su, pri objašnjenju ukupne ozbiljnosti kockanja, kada se uključe svi blokovi varijabli, značajni prediktori u obje analize (dakle, s različitim prvim blokom prediktora): sva tri motiva za kockanjem (“da se bolje osjećam”, “da bih bio što bolji u kockanju”, “da zaradim novac”), nastavak kockanja prilikom dobitka većeg iznosa, iskustvo dobitka velikog iznosa i učestalost kockanja, te je ukupno objašnjeno čak 50.2%, odnosno 63.2% varijance kriterija čime je djelomično potvrđena i treća hipoteza. Pri tome, motivacija za kockanjem predstavlja najbolji prediktor i objašnjava više od 19% varijance ukupne ozbiljnosti problema povezanih s kockanjem. Istraživanja koja su se usmjeravala na motivaciju za kockanjem naglašavaju njenu veliku važnost u davanju odgovora na pitanje zašto neke osobe razviju probleme povezane s kockanjem dok kod drugih ono ostaje povremenom zabavom. Naime, specifična motivacija razlikuje različite kategorije osoba s obzirom na ozbiljnost njihovih problema (Gupta i Derevensky, 1998.; Rockloff i Dyerova, 2006.) na način da su pojedincima s višim stupnjem rizičnosti, najčešći motivi bijeg od problema, nošenje s depresijom, opuštanje i socijalizacija. I rezultati ovog istraživanja pokazuju sličan trend – blok u kojem su navedeni motivi za kockanjem objašnjava najveći udio varijance kriterija, a motiv “kockam da se bolje osjećam” ima najveći *beta ponder* čime pokazuje najveću prediktivnu vrijednost. Također, u analizu su, kao što je spomenuto, uključeni samo oni motivi koji značajno koreliraju s kriterijem što nam dodatno govori u prilog važnosti specifične motivacije u razumijevanju problema povezanih s kockanjem tj. još se jednom potvrđuje da nisu u jednakom riziku mladi koji prvenstveno kockaju s ciljem povremene zabave i oni koji kockaju kako bi utjecali na negativne emocije, zaradili ili, pak, bili što vještiji u kockarskim aktivnostima. Očekivano, nastavljanje kockanja prilikom dobitka i iskustvo velikog dobitka također su značajni prediktori opće ozbiljnosti problema (objašnjavaju oko 11% varijance kriterija). Mnoga istraživanja potvrđuju izuzetno važnu ulogu iskustva velikog dobitka za razvoj problema, posebno ukoliko se on dogodi u ranoj životnoj dobi (Turner, Zangeneh i Littman-Sharp, 2006.). Također, često se prijelaz iz društvenog u problematično kockanje dogodi uslijed velikog dobitka, a značajno je veća vjerojatnost razvoja problema ukoliko prvo iskustvo kockanja rezultira velikim dobitkom (Orford i sur., 2003., prema Shaffer, 1999.). Napomenimo da se ovdje radi o subjektivnoj percepciji velikog dobitka što u ranoj životnoj dobi može biti i maleni iznos koji dijete ili adolescent percipira velikim. Ponašanje prilikom kockanja koje se u pravilu odnosi na nastavak kockanja uslijed dobitka i lov gubitaka (*eng. chasing*

tati ovog istraživanja pokazuju sličan trend – blok u kojem su navedeni motivi za kockanjem objašnjava najveći udio varijance kriterija, a motiv “kockam da se bolje osjećam” ima najveći *beta ponder* čime pokazuje najveću prediktivnu vrijednost. Također, u analizu su, kao što je spomenuto, uključeni samo oni motivi koji značajno koreliraju s kriterijem što nam dodatno govori u prilog važnosti specifične motivacije u razumijevanju problema povezanih s kockanjem tj. još se jednom potvrđuje da nisu u jednakom riziku mladi koji prvenstveno kockaju s ciljem povremene zabave i oni koji kockaju kako bi utjecali na negativne emocije, zaradili ili, pak, bili što vještiji u kockarskim aktivnostima. Očekivano, nastavljanje kockanja prilikom dobitka i iskustvo velikog dobitka također su značajni prediktori opće ozbiljnosti problema (objašnjavaju oko 11% varijance kriterija). Mnoga istraživanja potvrđuju izuzetno važnu ulogu iskustva velikog dobitka za razvoj problema, posebno ukoliko se on dogodi u ranoj životnoj dobi (Turner, Zangeneh i Littman-Sharp, 2006.). Također, često se prijelaz iz društvenog u problematično kockanje dogodi uslijed velikog dobitka, a značajno je veća vjerojatnost razvoja problema ukoliko prvo iskustvo kockanja rezultira velikim dobitkom (Orford i sur., 2003., prema Shaffer, 1999.). Napomenimo da se ovdje radi o subjektivnoj percepciji velikog dobitka što u ranoj životnoj dobi može biti i maleni iznos koji dijete ili adolescent percipira velikim. Ponašanje prilikom kockanja koje se u pravilu odnosi na nastavak kockanja uslijed dobitka i lov gubitaka (*eng. chasing*

Tablica 4. Hijerarhijska regresijska analiza za predviđanje opće mjere ozbiljnosti problema povezanih s kockanjem (GPSS) sa setom prediktora: vremenska perspektiva (ZTPI), rizično ponašanje, kognitivne distorzije, motivacija za kockanjem, iskustvo i ponašanje prilikom kockanja, ukupna učestalost kockanja; mladići (N=416)

	Korak 1		Korak 2		Korak 3		Korak 4		Korak 5		Korak 6	
	B	t	β	t	β	t	β	t	β	t	β	t
Prošlost negativna	.16	2.39*	.14	2.13*	.15	2.34*	.17	3.06**	.18	3.71**	.19	3.94**
Sadašnjost hedonistička	.02	.43	-.02	-.37	-.03	-.56	-.02	-.41	-.01	-.34	-.01	-.08
Sadašnjost fatalistička	.11	1.49	.11	1.57	.04	.56	-.02	-.30	-.05	-.91	-.05	-.99
Rizično ponašanje			.21	3.65**	.19	3.50**	.113	2.25*	.08	1.85	.04	.96
Iluzija kontrole					.04	.63	-.06	-1.07	-.09	-1.88	-.08	-1.73
Praznovjerje					.28	4.39	.12	2.03*	.06	1.19	.05	.84
Da se bolje osjećam							.17	3.28**	.13	2.63**	.12	2.60*
Da bih bio što bolji							.25	4.80**	.19	3.99**	.16	3.52**
Da zaradim ^t							.26	5.11**	.16	3.37**	.15	3.24**
Poticaaj uslijed dobitka većeg iznosa									.25	4.94**	.21	4.36**
Dobitak velikog iznosa									.24	5.03**	.17	3.35**
Ukupna učestalost kockanja											.18	3.52**
Ukupni model												
R	.260		.330		.441		.621		.708		.722	
Korigirani R ²	.058		.096		.178		.366		.482		.502	
ΔR ²			.041**		.086**		.192**		.115**		.021**	

Legenda: * $p < .05$; ** $p < .01$; *slovima u kurzivu^t* – transformirane varijable; β – standardizirani regresijski koeficijent; R – koeficijent multiple korelacije; R² – koeficijent multiple determinacije; ΔR² – promjena koeficijenta multiple determinacije.

losses) koji su također sadržani u petom bloku prediktora, vrlo su važni elementi u razvoju problema. Lov gubitaka jedan je od najznačajnijih koraka u razvoju patološkog kockanja (Lesieur, 1979., prema Breen i Zuckerman, 1999.). Uz to, što se više novca izgubi, *chasing* postaje intenzivniji. Riječ je o ponašanju koje je svepristuno među problematičnim kockarima. Teško je zamisliti da bi pojedinac mogao razviti kompleksne osobne, ekonomske i socijalne probleme karakteristične za problematično kockanje bez upornog lova gubitaka odnosno nadoknađivanja financijskih gubitaka upravo kroz aktivnosti tijekom kojih je novac i izgubio (Breen i Zuckerman, 1999.). Takvo je ponašanje usko povezano i s upornim nastavljanjem kockanja i problemima u prestajanju s kockanjem, neovisno gubi li osoba ili dobiva. Kada gubi, investira novac koji nije planirala potrošiti, a s druge strane dobici se u pravilu odmah ponovno ulažu. Osobe koje kockaju prvenstveno iz zabave, i čije je sudjelovanje u igrama na sreću na razini društvenog kockanja, u pravilu prestaju kockati kada osvoje (subjektivno velik) novčani dobitak. Ovakvo se ponašanje i u uzorku hrvatskih srednjoškolaca pokazalo značajnim prediktorom što i ne iznenađuje s obzirom na važnost takvog ponašanja u razvoju problema, ali i s obzirom na činjenicu da opća mjera ozbiljnosti problema (GPSS) sadrži česticu koja opisuje upravo takvo ponašanje ("Koliko često si se vraćao drugi dan kako bi pokušao vratiti novac izgubljen kockanjem/klađenjem?").

I posljednji blok prediktora koji čini ukupna učestalost kockanja pokazao se značajnim (iako objašnjava manje varijance kriterija od, primjerice, motivacije i ponašanja prilikom kockanja) što smo i očekivali. Naime, iako se u suvremenom pristupu ovom fenomenu, ozbiljnost problema ne mjeri intenzitetom sudjelovanja u kockarskim aktivnostima već razinom u kojoj kockanje narušava svakodnevno funkcioniranje, oni su značajno povezani. Logično, što osoba u većoj mjeri sudjeluje u kockarskim aktivnostima, troši više vremena i novaca, te je očekivano da će ono u većoj mjeri narušiti njeno psihosocijalno funkcioniranje. Na kraju krajeva, u prilog tome govore i definicije problematičnog kockanja koje ga definiraju upravo kao ponašanje koje karakteriziraju poteškoće u ograničavanju vremena i/ili novca potrošenog na kockanje koje dovodi do negativnih posljedica za osobu, okolinu i zajednicu (Neal, Delfabbro i O'Neil, 2005.).

Nadalje je važno spomenuti da se upravo uvođenjem ponašajnih varijabli koje se odnose na samo kockanje u petom i šestom bloku, gubi prediktivna značajnost rizičnog i delinkventnog ponašanja (Tablice 3. i 4.). Znamo da je sklonost uključivanju u rizična ponašanja povezana s problematičnim kockanjem, te da postoje dva objašnjenja takvog trenda. Prvo je da kockanje i rizična ponašanja imaju slične determinante te da se javljaju u komorbiditetu (Jessor, 1977., prema Welte i sur., 2009.), a drugo

da porastom rizičnosti kockanja, raste i potreba za financijskim sredstvima, a time i vjerojatnost za upuštanje u delinkventne aktivnosti (Gupta i Derevensky, 2000.). No, iz ovakvog je rezultata hijerarhijske regresijske analize jasno da očito u razvoju samih problema, uz značajan doprinos rizičnog i delinkventnog ponašanja, ipak veću ulogu imaju ona ponašanja koje se direktno odnose na kockanje kao što su intenzitet kockanja, osvajanje većeg iznosa i ustrajanje u kockanju uslijed dobitka. Također nam se još jednom potvrđuje i vrlo važna uloga osobina ličnosti i razmišljanja. Naime, u analizi u kojoj prvi blok prediktora čini faktor na instrumentu IPIP, rizično i delinkventno ponašanje objašnjava čak 14% varijance kriterija dok je taj udio u analizi u kojoj su u prvom bloku faktora na instrumentu ZTPI, tek 4%.

Ono što je također zanimljivo jest da, u analiza-ma koje su rađene u subuzorku onih srednjoškolaca koji su ispunjavali Zimbardov inventar vremenske perspektive, vremenska orijentacija "prošlost negativna" zadržava svoju prediktivnu vrijednost do zadnjeg koraka (Tablica 4.). Što se same vremenske perspektive tiče, riječ je o konstrukt koji pokušava integrirati koncept vremena i obilježja ličnosti, te čija je povezanost s različitim rizičnim ponašanjima u posljednje vrijeme predmet interesa istraživača. No, u kontekstu razvoja rizičnih ponašanja (npr. zlo-uporaba alkohola i droga, rizično seksualno ponašanje) značajnima su se pokazale perspektive sadašnjosti i budućnosti (Henson i sur., 2006., Keough i sur., 1999., Zimbardo i Boyd, 1997., prema Tomaš, 2010.). Suprotno tome, u ovom istraživanju one se nisu pokazale značajnim prediktorima u objašnjenju problema povezanih s kockanjem. Štoviše, vremenska orijentiranost na budućnost nije niti značajno povezana s kriterijem. S druge strane, vremenska perspektiva "prošlost negativna" koja odražava općenito negativan stav prema vlastitoj prošlosti (npr. "Bolna iskustva iz prošlosti često se ponavljaju u mojim mislima") ima značajnu prediktivnu vrijednost. Za pretpostaviti je da nam ovakav nalaz govori u prilog tome da je kockanje i u kontekstu vremenske perspektive fenomen koji ima svoje specifičnosti u odnosu na druga rizična ponašanja. S obzirom na ovakve nalaze, ali i relativnu neistraženost vremenske perspektive u kontekstu kockanja, ovo je područje vrijedno budućeg istraživačkog interesa.

ZAKLJUČAK

Iz prikazanih je rezultata jasno kako kockanje znatnom udjelu hrvatskih srednjoškolaca iz urbanih sredina izaziva ozbiljne probleme u psihosocijalnom funkcioniranju. Već je spomenuto da je

to nedvojbeno posredovano velikom dostupnošću kockanja, no treba uzeti u obzir i specifičnosti populacije, odnosno mogućnost da su stope precijenjene i da ne odgovaraju realnoj slici. Tako Jessor (1998., prema Dodig, 2013.) navodi da tipično ponašanje mladih uključuje participiranje u različitim rizičnim ponašanjima, te da sazrijevanjem većina takvih ponašanja prestane. U skladu s time, na problematično kockanje mladih gleda se kao na privremeno ponašanje tj. mlada osoba doživi tzv. "prirodni oporavak" (Derevensky, Gupta i Winters, 2003.). No, moramo uzeti u obzir da je današnja generacija mladih prva koja odrasta u okruženju u kojem je kockanje široko prihvaćena i promovirana aktivnost. Na temelju takvih okolnosti, Derevensky, Gupta i Winters (2003.) zaključuju da čak možemo očekivati manje "prirodnog oporavka" kad je riječ o kockanju u odnosu na druga rizična ponašanja (ona su i manje prihvaćena, te se na njihovoj prevenciji sustavno radi već desetljećima).

Nadalje, ne smijemo zanemariti niti problem mjerenja tj. mogućnost da problemi instrumenata procjene nisu prevladani, da su i dalje preosjetljivi i da je upitna njihova klasifikacijska ispravnosti. Uz to, važno je obratiti pozornost i na moguće kulturološke i kontekstualne razlike. U tom je smislu nedvojbeno da trenutni korpus prevalencijskih podataka treba interpretirati s oprezom, a problematiku dalje istraživati.

No, dok su svi mladi u sličnoj mjeri izloženi ekološkim čimbenicima poput dostupnosti i pristupačnosti, specifična obilježja pojedinca doprinose razvoju i održavanju problema povezanih s kockanjem. Ovo je istraživanje pokazalo da su to u prvom redu učestalost kockanja, ustrajanje u kockanju uslijed dobitka, iskustvo dobitka većeg iznosa novca te specifična motivacija za kockanjem (upuštanje u aktivnosti kockanja kako bi se bolje osjećalo, zaradilo novac ili unaprijedilo svoje vještine kockanja).

Nedvojbeno, kockanje je fenomen kojem je potrebno obratiti ozbiljnu pozornost, razvijati znanstvena istraživanja i socijalne politike u ovom području, senzibilizirati širu javnost i educirati stručnjake, a sve s ciljem stvaranja preduvjeta za društveno odgovoran pristup igrama na sreću i kreiranja kvalitetnih preventivnih i tretmanskih intervencija.

LITERATURA

- Abbott, M. (2001): What do We Know about Gambling and Problem Gambling in New Zealand? Report Number 7 of the New Zealand Gaming Survey. Department of International Affairs, Wellington, New Zealand.
- Ajduković, M. i Kolesarić, V. (ur.) (2003): Etički kodeks istraživanja s djecom. Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži. Zagreb.
- Atlanta, G.A., Dahlberg, L.L., Toal, S.B., Swahn, M., Behrens, C.B. (2005): Violence Related Attitudes, Behaviors, and Influences Among Youths: A Compendium of Assessment Tools, 2nd edition. Centres for Disease Control and Prevention, National Center for Injury Prevention and Control.
- Bagby, M.R., Vachon, D.D., Bulmash, E.L., Toneatto, T., Quilty, L.C., Costa, P.T. (2007): Pathological gambling and the five-factor model of personality. *Personality and Individual Differences*, 43, 873-880.
- Belsley, D.A., Kuh, E. i Welsch, R.E. (1980): Regression Diagnostics: Identifying influential data and sources of collinearity. John Wiley. New York.
- Blaszczynski, A., Nower, L. (2002): A Pathways Model of Problem and Pathological Gambling. *Addiction*, 97, 487-499.
- Breen, R.B., Zuckerman, M. (1999): Chasing in gambling behavior: personality and cognitive determinants. *Personality and Individual Differences*, 92, 1097-1111.
- Campell, F., Lester, D. (1999): The Impact of gambling opportunities on compulsive gambling. *Journal of Social Psychology*, 139, 1, 126-127.
- Chantal, Y., Vallerand, R.J., Vallières, E.F. (1994): On the construction and validation of the Gambling Motivation Scale (GMS). *Society and Leisure*, 17, 189-212.
- Derevensky, J.L., Gupta, R. (2000): Prevalence estimates of adolescent gambling: A comparison of the SOGS-RA, DSM-IV-J and the GA-20 Questions. *Journal of Gambling Studies*, 16, 2-3, 227-251.
- Derevensky, J.L., Gupta, R. (2004): The Measurement of Youth Gambling Problems: Current Instruments, Methodological Issues, and Future Directions. U: Gupta, R., 4. Derevensky, J.D. (ur.): *Gambling Problems in Youth – Theoretical and Applied Perspectives*. Kluwer Academic/Plenum Publishers. New York.
- Derevensky, J.L., Gupta, R., Winters, K. (2003): Prevalence Rates of Youth Gambling Problems: Are the Current Rates Inflated?. *Journal of Gambling Studies*, 19, 4, 405-425.
- Desai, R.A., Maciejewski, P.K., Pantalon, M.V., Potenza, M.N. (2005): Gender differences in adolescent gambling. *Annals of Clinical Psychiatry*, 17, 4, 249-258.
- Dijagnostički i statistički priručnik za duševne poremećaje: DSM-IV- međunarodna verzija s MKB šiframa (1996): Naklada Slap. Jastrebarsko.
- Dodig, D. (2013): Obilježja kockanja mladih i odrednice štetnih psihosocijalnih posljedica. Doktorska disertacija. Studijski centar socijalnog rada Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb.
- Dodig, D., Ricijaš, N. (2011): Obilježja kockanja zagrebačkih adolescenata. *Ljetopis socijalnog rada*, 18, 1, 103-125.
- Fisher, S. (2000): Developing the DSM-IV-MR-J criteria to identify adolescent problem gambling in non-clinical populations. *Journal of Gambling Studies*, 16, 253-273.
- Fisher, S.E. (1992): Measuring Pathological Gambling in Children: The Case of fruit Machines in the U.K. *Journal of Gambling Studies*, 8, 263-285.
- Getty, H.A., Watson, J., Frisch, G.R. (2000): A comparison of depression and styles of coping in male and female GA members and controls. *Journal of Gambling Studies*, 16, 377-391.
- Goldberg, L. R. (1992): The development of markers for the Big-Five factor structure. *Psychological Assessment*, 4, 26-42.
- Gupta, R., Derevensky, J. (2000): Adolescents with Gambling Problems: From Research to Treatment. *Journal of Gambling Studies*, 16, 2-3, 315-342.
- Gupta, R., Derevensky, J.L. (1998): Prevalence Study and Examination of The Correlates Associated with Pathological Gambling. *Journal of Gambling Studies*. 14, 4, 319-345.
- Hardoon, K., Derevensky, J.L., Gupta, R. (2003): Empirical Measures vs. Perceived Gambling Severity Among youth – Why Adolescents Fail to Seek Treatment. *Addictive Behaviors*, 28, 933-946.
- Korn, D.A. (2000): Gambling expansion in Canada: Implications for health and social policy. *Canadian Medical Association Journal*, 163, 1, 61-64.

- Ladouceur, R., Jacques, C., Ferland, F., Giroux, I. (1999): Prevalence of problem gambling: a replication study 7 years later. *Canadian Journal of Psychiatry*, 44, 8, 802-4.
- Lesieur, H.R., Blume, S.B. (1987): The South Oaks Gambling Screen (SOGS): A new instrument for the identification of pathological gamblers. *American Journal of Psychiatry*, 144, 1184-1188.
- McDaniel, S.R., Zuckerman, M. (2003): The Relationship of Impulsive Sensation Seeking and Gender to Interest and Participation in gambling Activities. *Personality and Individual differences*, 35, 1385-1400.
- Mishra, S., Lalumiere, Y., Morgan, M., Williams, R.J. (2011): An Examination of the Relationship Between Gambling and Antisocial Behavior. *Journal of Gambling Studies*, 27, 409-426.
- Mlačić, B., Goldberg, L.R. (2007): An analysis of a cross-cultural personality inventory: The IPIP Big-Five factor markers in Croatia. *Journal of Personality Assessment*, 88, 168-177.
- Moore, S.M., Ohtsuka, K. (1999): Beliefs about control over gambling among young people and their relation to problem gambling. *Psychology of Addictive Behaviors*, 13, 339-347.
- National Research Council (1999): *Pathological Gambling: A critical review*. National Academy Press. Washington, DC.
- Neal, P., Delfabbro, P., O'Neil, M. (2005): *Problem gambling and harm: towards a national definition*. Melbourne: Ministerial Council on Gambling. www.adelaide.edu.au. Pristupljeno 15.10.2012.
- Nower, L., Derevensky, J.L., Gupta, R. (2004): The Relationship of Impulsivity, Sensation Seeking, Coping, and Substance Use in Youth Gamblers. *Psychology of Addictive Behaviors*, 18, 1, 49-55.
- Raylu, N., Oei, T.P.S. (2004): The Gambling Related Cognitions Scale (GRCS): development, confirmatory factor validation and psychometric properties. *Addiction*, 99, 757-769.
- Rockloff, M.J., Dyer, V. (2006): The four "Es" of Problem Gambling: A Psychological Measure of Risk. *The Journal of Gambling Studies*, 22, 1, 101-120.
- Shaffer, H.J. (1999): Strange bedfellows: A critical view of pathological gambling & addiction. *Addiction*, 94, 1445-1448.
- Shaffer, H.J., Hall, M.N. & Vander Bilt, J. (1997): Estimating the Prevalence of Disordered Gambling Behavior in the United States and Canada: A Meta-analysis. Harvard Medical School, Division of Addictions.
- Shaffer, H.J., LaBrie, R.A., Scanlon, K.M., & Cummings, T.N. (1994): Pathological gambling among adolescents: Massachusetts Gambling Screen (MAGS). *Journal of Gambling Studies*, 10, 4, 339-362.
- Sharpe, L. (2002): A Reformulated Cognitive-behavioral Model of Gambling: A Biopsychosocial Perspective. *Clinical Psychology Review*, 22, 1-25.
- Steenbergh, T.A., Meyers, A.W., May, R.K., Whelan, J.P. (2002.): Development and Validation of the Gamblers Beliefs Questionnaire. *Psychology of Addictive Behaviors*, 16, 2, 143-149.
- Tabachnick, B.G. i Fidell, L.S. (2007): *Using Multivariate Statistics*. Allyn & Bacon. Boston.
- Tomaš, T. (2010): Vremenska perspektiva, rizična ponašanja i bavljenje sportom kod studenata. Diplomski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb.
- Tremblay, J., Stinchfield, R., Wiebe, J., Wynne, H. (2010): Canadian Adolescent Gambling Inventory (CAGI) Phase III Final Report. Submitted to the Canadian Centre on Substance Abuse and the Interprovincial Consortium on Gambling Research.
- Turner, N.E., Zangeneh, M., Littman-Sharp, N. (2006): The Experience of Gambling and its Role in Problem Gambling. *International Gambling Studies*, 6, 2, 237-266.
- Volberg, R.A. (2002): *Gambling and Problem Gambling Among Adolescent in Nevada*. Nevada Department of Human Resources. Carson City, NV.
- Zakon o igrama na sreću (2009): Narodne novine, 87/2009.
- Zimbardo, P.G., Boyd, J.N. (1999.): Putting time in Perspective: A Valid, Reliable Individual-Differences Metric. *Journal of Personality and social Psychology*, 77, 6, 1271-1288.
- Welte, J.W., Barnes, G., Tidwell, M.O., Hoffman, J.H. (2009): Association Between Problem Gambling and Conduct disorder in a National Survey of Adolescents and Young Adults in the United States. *Journal of Adolescent Health*, 45, 396-401.
- Winters, K.C., Stinchfield, R.D., Fulkerson, J. (1993a): Toward the Development of an Adolescent Gambling Problem Scale. *Journal of Gambling Studies*, 9, 63-84.